

Гріненко А.Ю.,

к.е.н., доцент,

доцент кафедри економіки підприємства,
Чернігівський державний технічний університет

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ, ЇЇ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ІЗ ЗОВНІШНІМ СЕРЕДОВИЩЕМ В УМОВАХ ПОСТІЙНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Анотація. У статті розглянуто, а також проаналізовано основні міжнародні та вітчизняні методичні підходи до визначення сутності системи, заданої певними параметрами, а її трансформаційний стан має бути визначений як за напрямом, так і за кінцевими цілями. Встановлено, що основною проблемою існування економічної системи є визначення її меж в кількісному і якісному виразі, а будь-яка зміна в самій системі відбувається за рахунок зовнішніх або внутрішніх чинників, які впливають на характер зв'язків між елементами системи, що знаходить своє відображення в показниках цієї системи.

Ключові слова: система, економічна система, трансформація, чинники системи, інститути, транзитивний стан, ліберальна економіка, економічна еволюція, елементи системи.

Постановка проблеми. Сучасний складний період радикальних трансформацій неоднозначний за своїми наслідками, де порушуються основи економічних систем, які виявляються у падінні рівня їх системної стійкості.

Дослідження трансформаційної економіки як процесу або стану економічної системи, де її функціонування, централізоване планування і розвиток заміщуються ринковими відносинами. За достатньої кількості емпіричних досліджень функціонування конкретних економічних інститутів, які склалися і складаються в трансформаційних економіках, вони не узагальнюють дослідження як цілісну реконструкцію інституційного устрою трансформаційної економіки. Саме такий підхід дасть змогу адекватно дослідити економіку такого стану та дати оцінку особливості її функціонування, її динаміки, а також передбачити можливі тенденції її розвитку. У статті продовжено та поглиблено дослідження теорії інститутів та економічних систем в Україні, яка використовується під час розроблення інституційних теорій економічної рівноваги, економічного зростання, а також для оцінювання інституційної ефективності та ефективності систем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Факт існування зв'язків між явищами або елементами в природі доводить наявність системи. Набір взаємопов'язаних між собою елементів можна зарахувати до системного явища, але наявність навіть величезного набору елементів, невзаємопов'язаних між собою, до системи віднести не можна. Вони є лише сукупністю, адитивним, суматорним утворенням.

Зокрема, російський економіст Н. Герасімов вважає, що під системою варто розуміти сукупність взаємопов'язаних між собою елементів, які взаємодіють тим чи іншим чином один з одним, мають щось спільне та переслідують єдину мету. Визначення системи відбувається через виявлення основних, спільних для системи властивостей. Так, задля визначення

економічної системи важливо виявити категорії та економічні закони, які діють в рамках системи і характеризують зв'язки між її елементами [1, с. 17].

Дещо схожої думки дотримуються українські економісти В. Базилевич, Я. Корнаї, В. Тарасевич, які визначають систему як ту, що тим чи іншим способом відображає цілісність, єдність та вмотивованість елементів системи. Під час дослідження економічних систем не варто вдаватися до вивчення її елементів через їх механістичну єдність, з одного боку (так звані математичні та статистичні системи, які економісти вважають «мертвими» системами), та дослідження систем в галузі психології та соціології, з іншого боку, де система визначається способом мислення. Зокрема, Дж. Гарасдаги, Є. Ксенчук визначають сутність системи через її властивості та взаємовідносини елементів, тобто через внутрішню структуру [2, с. 12–18].

Діалектика об'єктивного і суб'єктивного, єдність теоретичних досліджень і практичного досвіду лежать в основі системного підходу, на основі якого вивчається реальна система, відбувається її пізнання, відтворення у свідомості людини, а потім на основі отриманого знання відбувається практичний вплив на систему, свідоме управління її функціонуванням, розвитком та вдосконаленням [3, с. 5].

У природі присутня ієрархія систем. Наявність системних явищ у господарському житті дає підставу поділяти їх на основні та допоміжні (наприклад, основною є економічна система, допоміжними – фінансова, виробнича). Проте сам принцип системності не дає однозначних підходів до оцінки того, що відбувається в природі чи суспільстві.

Ієрархічність динамічної системи визначає, що кожен елемент у декомпозиції системи може розглядатися як цілісна система, елементи якої можуть бути також представлені як системи. Проте будь-яка система – це лише компонент ширшої системи. Під елементом варто розуміти найменшу ланку в структурі системи, що має певну внутрішню будову. Згідно з властивістю ієрархічності будь-який елемент є системою, але на заданому рівні аналізу ця система характеризується тільки цілісними характеристиками.

Економічна система – це певним чином впорядкована система зв'язків між суб'єктами економіки. Характерною для неї є неможливість зведення її властивостей до властивостей окремих елементів економічної системи, хоча саме вони утворюють та характеризують певну економічну систему, визначають її різновид. Економічна система включає всі інститути, організації, закони та правила, традиції, переконання, позиції, оцінки, заборони і схеми поведінки, які прямо чи опосередковано впливають на економічне поведінку та результати.

Зокрема, надзвичайну увагу вивченню економічної приділяли такі закордонні економісти минулого, як А. Сміт, Д. Рікардо, Ф. Ліст, Дж.С. Мілль, К. Маркс, К. Менгер, А. Мар-

шалл, І. Шумпетер, Дж. Кейнс, П. Самуельсон, а також такі російські та українські науковці, як І. Посошков, А. Бутовський, М. Чернишевський, М. Туган-Барановський, А. Чупров, П. Струве, М. Кондратьєв, С. Десницький, І. Вернадський, С. Подольський, Є. Слуцький.

Зокрема, російський економіст Ю. Ольсевич відзначає, що «всяка господарська система багатомірною, тому можливі різні точки зору на неї» [4, с. 47]. Ціла низка авторів під економічною системою розуміє господарський устрій, що використовує відповідні інструменти для задоволення цілей та потреб суспільного розвитку.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на актуальність цієї проблеми та досить широке коло робіт, виконаних за означеною темою, нині поки що не сформувалась цілісна теоретична концепція. Нині незавершений і несистематизований аналіз закономірностей трансформаційних процесів, поширюються дискусії щодо природи, вектору та моделей трансформації. У зв'язку з цим напрацювання в наукових дослідженнях концепції динамічної трансформації економічних систем, яка враховує досвід реформування індустріально розвинутих, «наздоганяючих» і постсоціалістичних країн, зорієнтованих на зміцнення системних властивостей, є вкрай необхідним, що робить свій внесок в обґрунтування та поглиблення теоретичних положень про трансформацію економічних систем.

Мета статті полягає в пропозиції варіанта реконструкції інституційної структури трансформаційної економіки, що дасть змогу об'єднати воедино відомі дані про поведінку її агентів і висунути деякі гіпотези про зміну їх поведінки залежно від зміни умов прийняття господарських рішень; визначенні закономірностей і тенденцій розвитку з урахуванням досвіду реформування розвинутих країн та орієнтації на цілісність, стійкість, справедливість і безпеку функціонування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економічні відносини між людьми в процесі проведення господарської діяльності функціонують завжди як певна система, що включає об'єкти та суб'єкти цих відносин, різні форми зв'язків між ними. Таким чином, економіка кожної країни – це велика система, у якій багато різних видів діяльності, а кожна ланка як компонент системи може існувати тільки тому, що отримує щось від інших ланок, знаходиться у взаємозалежності від них і в тісному взаємозв'язку.

Стан економічної системи характеризує співвідношення динаміки виробництва та споживання матеріальних благ в суспільстві. Варто також враховувати особливість динаміки елементів системи в умовах її трансформаційних змін. З цього можна визначити пріоритетний елемент економічної системи, від якого залежить її існування, а саме достатню кількість засобів виробництва, щоб виробити необхідну кількість товарів споживання за потрібної кількості робочої сили, що споживається у виробництві. Тоді економічну систему варто визначити як суперечливу єдність відносин виробництва, розподілу, обміну та споживання благ у взаємозв'язку з продуктивними силами.

Основою економічної системи є виробнича сфера. Тут відбувається циркуляція матеріальних потоків, інформації та енергії. Сюди ж слід віднести і ринок послуг, який безпосередньо пов'язаний з матеріальним виробництвом. Отже, для нормально функціонуючої економічної системи необхідні стабільно функціонуюча сфера виробництва, що включає як матеріальне, так і нематеріальне виробництво, та сфера фінансів.

Розрізняють природні (органічні) та штучні системи. Економічна теорія досліджує виключно органічні системи.

Природна система включає фундаментальний елемент відтворення населення. Саме існування економічної системи підпорядковане перш за все цій меті. На думку Джона Гелбрейта, «якнайкраща економічна система – це та, яка максимально забезпечує людей тим, у чому вони більше за все мають потребу» [5, с. 99]. У першому ранзі ієрархії людських потреб виступає забезпечення їх фізіологічних потреб, які задовольняються за допомогою продукції виробничого сектору, перш за все матеріального виробництва.

Виробнича сфера – це органічний елемент економічної системи, що дає можливість забезпечувати відтворювальний процес населення, причому він не обмежується тільки кількісними параметрами, тут присутні й елементи якісної характеристики.

Раймон Барр відзначає, що не слід розглядати поняття «економічна система», як «якусь вузьку штучну форму для штампування, в яке силою запихають реальність. Ніяка система сама по собі не вичерпує цієї реальності, а лише змальовує в основних рисах ту або іншу економіку» [6, с. 34].

Економічна система функціонує в певному середовищі, впливаючи на нього і випробовуючи вплив середовища на собі. У зв'язку з цим можна вважати, що особливостями функціонування економічної системи є її взаємозв'язок із зовнішнім середовищем та постійна трансформація. Крізь функцію взаємодії із середовищем можна проаналізувати взаємозв'язок економічної системи з іншими системами. Найтісніше економічна система стикається з політичною системою держави. Саме наявний політичний устрій зумовлює перш за все відносини власності, що є одним із основних компонентів економічної системи.

Суспільство розглядається як складна, цілісна, динамічна система. Тому суспільство як система є відособленим, автономним явищем, ця система не лише виділяється серед інших об'єктів, але й сама складається з автономних частин, нарешті ознакою суспільства як системи є взаємопов'язаність усіх його частини, що виявляється в деяких інтегральних властивостях системи.

Як видно з рис. 1, усі перелічені види систем взаємопов'язані і впливають на формування інших систем, зокрема на формування економічної системи.

Склад, структура і рівень ефективності функціонування економічної системи змінюється в часі, у зв'язку з чим, на наш погляд, варто виділити базові елементи транзитивного стану.

Досить вагомим чинником трансформації економічної системи є влада у всіх формах її прояву. «Влада, – пише Е. Тоффлер, – неминуча частина процесу виробництва, і це – істина для всіх економічних систем, капіталістичних, соціалістичних і взагалі яких би то не було» [7, с. 52]. Таким же безперечним фактом господарської дійсності виступає й той вплив, який чинить влада на економічну поведінку людей, його зміст та результати. Характеризуючи значення влади в суспільстві, Б. Расселл відзначав, що влада є фундаментальним поняттям у суспільних науках у такому ж сенсі, в якому енергія є фундаментальним поняттям фізики [8, с. 9].

«Для інституціоналістів, – пише У. Самуельс, – центральною економічною проблемою є організація та контроль над економікою, які є породженням її владної структури» [9, с. 110].

Щодо економічної влади, яка сформувалась у країнах постсоціалістичного світу, то це – влада капіталу. Економічна влада, невіддільна від капіталістичної власності, служить для

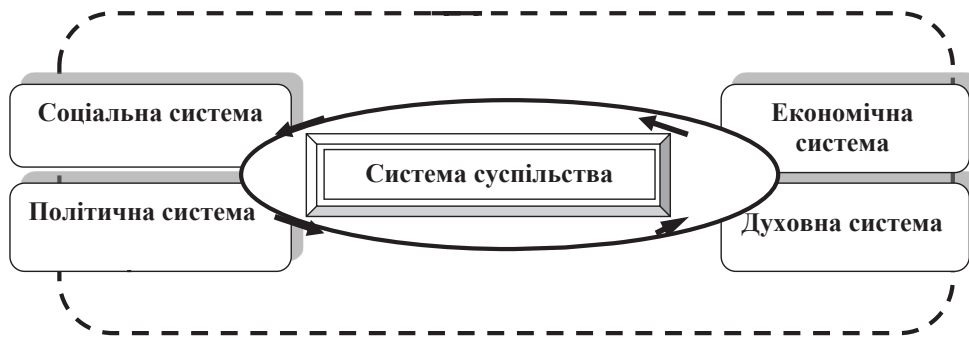


Рис. 1. Взаємозв'язок економічної системи з іншими системами

накопичення доданої вартості, яку одержують від експлуатації робочої сили.

Звичайно, від початку система має бути задана певними параметрами, оскільки трансформаційний стан має бути визначений як за напрямом, так і за кінцевими цілями. Ці параметри володіють природною обмеженістю, яка зумовлюється обмеженістю ресурсів. Основною проблемою існування економічної системи є визначення її меж в кількісному і якісному виразі.

Будь-яка зміна в самій системі відбувається за рахунок зовнішніх або внутрішніх чинників, які впливають на характер зв'язків між елементами системи, а це знайде своє відображення в показниках цієї системи.

Зміни, що відбулися в країнах пострадянського та постсоціалістичного простору, перш за все спираються на трансформацію форми власності та зміни в цих умовах владних відносин. Трансформація інституту власності зайняла, як і на початку ХХ століття, значний проміжок часу. Водночас напрям трансформації відносин власності був прямо протилежним.

За формою господарювання та за наведеними категоріями системи вважаються найбільш простими, оскільки в їх основі лежить лише один критерій, а саме спосіб поєднання виробництва і споживання, тобто спосіб координації економічної діяльності, проте в реальному житті «чистих» систем не існує. «У ринковій системі зустрічаються елементи планової економіки в тих галузях, де або ринок не здатний функціонувати взагалі, або його ефективність не є єдиною метою, або результати дій одних людей можуть стосуватися інтересів інших людей, які не мають безпосереднього відношення до дій перших. Подібні відхилення від «чистої» ринкової системи також повністю не зникають, причому це може бути результатом як свідомої політики уряду, так і дій стихійних сил. Ці елементи додають системі динамічності і здатності до виживання незалежно від причин їх збереження» [10, с. 39].

Сьогоднішній період трансформації різних економічних систем не йде до якогось зразка або типу системи, швидше за все, відбувається дифузія різних систем. Такий процес носить тривалий і болісний характер. Саме тому і виникає спочатку криза елементів системи, за нею йде порушення функціонування економічної системи, а це веде до порушення економічної безпеки. Ринкова економічна система протягом останнього часу корінним чином видозмінилася. У зв'язку зі зростаючою глобалізацією ключовим моментом є зміщення мікро- і макрозмін, які змінюють усю світову економічну систему, виходячи за рамки держави.

Без сумніву, економічна система з часом видозмінюється. «Процес економічної еволюції на макрорівні, – стверджує В. Маєвський, – полягає в переході від одного технологічного

устрою до іншого, який супроводжується зростанням масштабів виробництва, продуктивністю праці, ускладненням господарських зв'язків і відносин» [11, с. 5]. Як стверджував Г. Клейнер, «самі системи розрізняються рівнем їх розвитку, а також типом економічної влади і формами її здійснення і тим, яке місце в системі цінностей цього суспільства займає економічна діяльність» [12, с. 11]. Українські вчені Ю. Петруня та О. Івашина розмежовують три типи економічних систем залежно від співвідношення ринкового та державного регулювання, а також відповідним чином визначають умови трансформації систем [13, с. 35–36].

Одним з головних критеріїв виживання будь-якої економічної системи є її стабільний стан, який досягається за рахунок стійкості позицій, які займають елементи цієї системи, зокрема влада як вагомий елемент системи.

Економічна система, знаходячись в постійному русі, відчуває на собі дію різних зовнішніх та внутрішніх факторів і, відповідно, постійно змінюється. Аналіз економічної системи в русі, а саме в такому стані вона завжди і знаходиться, дає змогу виявити й оцінити, скласти істинну характеристику, розкрити властивості системи, визначити, як вона розвивається. В. Бородянський акцентує увагу на тому, що Україна, ставши на шлях трансформації економічної системи, має врахувати те, що на процеси трансформації накладаються два види взаємопов'язаних загальносвітових трансформаційних тенденцій, а саме глобалізація та інформатизація [14, с. 34].

Удосконалення та розвиток економічної системи повинні здійснюватися за допомогою збереження її цілісності і забезпечення динамічної рівноваги всіх її елементів. Звичайно, що характеристикою розвитку будь-якої системи є безповоротність, яка виражається в певних змінах її спрямованості.

Якщо класики і неокласики вважають, що економічна система – це самоналагоджувальний механізм, то кейнсіанська школа заперечує існування саморегульованої функції економічної системи. Кейнсіанці визнають, що розвиток економічної системи стикається із суперечностями, які не можуть бути стихійно подолані, а головними з них вважають кризи надвиробництва і масове «вимушене» безробіття. В основі кейнсіанського аналізу лежить дослідження динаміки процесу суспільного відтворення на основі виявлення структурних і функціональних залежностей між окремими параметрами та агрегованими показниками економічної системи загалом.

Для того щоб реалізувати той або інший варіант інституційного розвитку будь-якої соціально-економічної системи, необхідно перш за все провести аналіз цих варіантів, який може припускати, власне, реалізацію варіанта інституційного розвитку.

Висновки. Аналіз теоретичних основ дослідження інституційних взаємодій дав змогу визначитися з методологією та теоретичною платформою функціонування інститутів в процесі трансформації економічних відносин. Проведений у статті аналіз забезпечив подальший розвиток інституційної теорії.

У статті зазначено, що основою дослідження є трансформація від одного типу економічної системи до іншого, а не трансформаційні зміни у формі вдосконалення тієї ж системи. Тут відбуваються більш глибокі, кардинальні трансформації, які приводять до серйозних економічних змін всіх складових системи від способу розподілу ресурсів, відносин власності до типу відтворення та моделі мотивації, цілей і засобів економічного розвитку, інститутів і права.

Трансформація економічної системи передбачає трансформацію соціально-економічних інститутів. Трансформація інститутів супроводжується змінами структури економічної системи і зв'язків між її елементами, до того ж будь-які зміни взаємопов'язані.

Подальше вдосконалення інституційних механізмів відбувається з метою впорядкування взаємозв'язків різних суб'єктів економічної діяльності.

Література:

1. Герасимов Н. Экономическая система: генезис, структура, развитие / Н. Герасимов ; редкол. Э. Лутохина [и др.]. – Мн. : Наука; техника, 1991. – 351 с.
2. Границы ментальных моделей и системное видение мира. Системное мышление. – М. : Издательский дом «Дело», РАН-ХиГС, 2011. – 368 с.
3. Губайдуллина Т. Устойчивое развитие эколого-экономической системы: вопросы теории и методологии / Т. Губайдуллина. – Казань : Изд-во ЮГУ, 2000. – 345 с.
4. Ольсевич Ю. К релятивистской экономической теории / Ю. Ольсевич // Вопросы экономики. – 1998. – № 5. – С. 12–16.
5. Гелбрейт Д. Экономические теории и цели общества / Д. Гелбрейт. – М. : Прогресс, 1976. – 532 с.
6. Барр Р. Политическая экономия. Т. 1 / Р. Барр ; пер. с фр. – М. : Международные отношения, 1995. – 752 с.
7. Дементьев В. Экономическая власть и институциональная теория / В. Дементьев // Вопросы экономики. – 2004. – № 3. – С. 50–64.
8. Russell V. Power / V. Russell. – London ; New York : Routledge, 2000. – P. 9.
9. Samuels W. Institutional Economics / W. Samuels. – P. 110–111.
10. Общая экономическая теория (политэкономия) : [учебник] / под общ. ред. акад. В. Видяпина, Г. Журавлевой. – М. : ИНФРА-М, 2004. – 423 с.
11. Маевский В. Экономическая эволюция и экономическая генетика / В. Маевский // Вопросы экономики. – 1994. – № 5. – С. 11–17.

12. Клейнер Г. Эволюция институциональных систем / Г. Клейнер // Российский экономический журнал. – 2013. – № 4. – С. 78–85.
13. Петруня Ю. Институциональні чинники економічного розвитку / Ю. Петруня, О. Івашина // Економічна теорія. – 2010. – № 4. – С. 24–31.
14. Боролянський В. Трансформація соціально-економічної системи і економічна безпека України / В. Боролянський // Зб. праць вчених Інституту світової економіки міжнародних відносин НАН України. – Вип. 19. – К. : Інститут світової економіки міжнародних відносин НАН України, 1998. – С. 32–35.

Гриненко А.Ю. Особенности функционирования экономической системы, ее взаимосвязь с внешней средой в условиях постоянной трансформации

Аннотация. В статье рассмотрены, а также проанализированы основные международные и отечественные методические подходы к определению сущности системы, заданной определенными параметрами, а ее трансформационное состояние должно быть определено как по направлению, так и по конечным целям. Определено, что основной проблемой существования экономической системы является определение ее границ в количественном и качественном выражении, а любое изменение в самой системе происходит за счет внешних или внутренних факторов, которые влияют на характер связей между элементами системы, что находят свое отражение в показателях этой системы.

Ключевые слова: система, экономическая система, трансформация, факторы системы, институты, транзитивное состояние, либеральная экономика, экономическая эволюция, элементы системы.

Grinenko A.Yu. Features of the functioning of the economic system, its interconnection with the external environment in conditions of constant transformation

Summary. The article considers and analyses the main international and domestic methodological approaches to the determination of the essence of the system specified by certain parameters, and its transformation state should be determined both for the direction and for the final goals. It is determined that the main problem of the existence of the economic system is the definition of its boundaries in quantitative and qualitative terms, and any changes in the system itself occur due to external or internal factors, which affect the nature of links between the system elements and are reflected in indicators of this system.

Keywords: system, economic system, transformation, system factors, institutions, transitive status, liberal economy, economic evolution, elements of the system.